

Bör kusiner få ärva?

Uppsats ur
Familjerättsliga studier. Vänbok till Åke Saldeen.

Introduktion

Kusiners arvsrätt avskaffades 1928 då samtidigt Allmänna Arvsfonden bildades för mottagande av kvarlåtenskapen efter avlidna utan arvingar (eller testamentstagare). Uppsatsen återges här eftersom frågan om arvsrättens gränser aktualiserats genom bedrägerier mot Allmänna Arvsfonden med hjälp av förfalskade testamenten från personer utan arvingar. För övrigt brukar det nästan varje år motioneras i riksdagen om återinförande av arvsrätt för kusiner. Motionerna blir alltid avslagna.

Anders Agell

Bör kusiner få ärva?

Varför ställs frågan?

Nästan varje år brukar det motioneras i den svenska riksdagen om återinförande av den arvsrätt för kusiner som avskaffades genom tillkomsten av 1928 års lag om arv. Motionerna avslås regelbundet med en motivering, som antingen anknyter till de skäl som på sin tid åberopades för avskaffandet, eller som innebär att ingenting nytt framkommit som föranleder en omprövning.

Frågan om kusiners arvsrätt har så till vida liten praktisk betydelse att en arvlåtare vanligen har närmare släktingar. Detsamma gäller i än högre grad den existerande arvsrätten för en arvlåtares farbröder, fastrar, morbröder och mosttrar för att inte tala om arvsrätten för en avlidens persons far- och morföräldrar. Arvsrätten inom den tredje arvsklassen, till vilken de nämnda släktingarna hör, aktualiseras dock ibland och kan naturligtvis då ha praktisk betydelse för de berörda personerna. Frågan om arvsrättens gränser har dessutom stort principiellt intresse.

På uppdrag av den s.k. nordiska ministerkommittén har det under flera år bedrivits en akademisk undersökning för klarläggande av möjligheterna att harmonisera familjerätten och successionsrätten i de fem nordiska länderna.¹ Arbetet har hittills resulterat i två böcker, en om äkten-

¹ Uppdraget lämnades ursprungligen till mig samt professorerna Peter Lødrup, Oslo, och Linda Nielsen, Köpenhamn. För bevakning av finsk rätt har professor Urpo Kangas, Helsingfors, varit adjungerad ledamot och även professorn m.m. Svend Danielsen i Köpenhamn har engagerats i arbetet.

skapsrätt,² en annan om successionsrätt.³ Om man vill göra allvar av harmoniseringstanken, hör kusiners arvsrätt till ämnet.

Kusiners arvsrätt har avskaffats i Danmark år 1963 och i Finland år 1966 liksom även på Island. Efter mångåriga diskussioner följde man i dessa länder det svenska exemplet. I Norge har denna arvsrätt däremot behållits; kusiners barn har dock ingen arvsrätt. Avgörande synpunkter i Norge har varit att arvsrätt för kusiner bara är aktuell, när närmare släktingar saknas, och att det då vanligtvis finns en sådan kontakt som motiverar arvsrätt. Ett annat argument var att de flesta arvlåtare föredrar att deras kvarlåtenskap får tillfalla deras kusiner hellre än staten, liksom att arvet då går till yngre människor och också eliminerar olikheter mellan släktlinjer.⁴

Önskemålet om rättslikhet inom Norden kan motiveras av bl.a. det otillfredsställande i att ett arvfall kan komma att bedömas enligt andra regler än tidigare, såvida en arvlåtare före sin död flyttat från ett nordiskt land till ett annat. På grundval av en nordisk konvention avgörs nämligen lagvalet för arvsrätt, såvitt gäller medborgare i ett nordiskt land, av hemvistprincipen.⁵ Kusiner kan sålunda få arvsrätt respektive mista arvsrätt om en arvlåtare före sin död flyttat inom Norden, antingen till Norge eller från Norge.⁶ Givetvis finns det arvsrättsliga regler där nordisk lagharmonisering har större praktisk betydelse, men den mycket speciella lagvalsfrågan angående kusiners arvsrätt har ändå ett visst intresse.

Är det möjligt att på rationella grunder motivera att arvsrätt för kusiner har bättre skäl för sig än avsaknaden av arvsrätt? Ur nordisk synpunkt

² Anders Agell, Nordisk äktenskapsrätt. En jämförande studie av dansk, finsk, isländsk, norsk och svensk rätt med diskussion av reformbehov och harmoniseringsmöjligheter, TemaNord 2003:2.

³ Peter Lødrup, Nordisk arverett. En sammenlignende studie av dansk, isländsk, finsk, norsk och svensk rätt med drøftelser av harmoniseringsmöjligheter og reformbehov, TemaNord 2003:3.

⁴ Se Lødrup a.a. under 2.7.

⁵ Se lagen (1935:44) om dödsbo efter dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare, som hade hemvist här i riket m.m.

⁶ Dock gäller följande, kompletterande reglering för åstadkommande av en övergångsperiod innan bytet av tillämplig lag slår igenom. Där den döde inte vid dödsfallet haft hemvist i det nya landet under fem år, skall lagen i hans hemland tillämpas, om det yrkas av någon arvinge eller testamentstagare, vars rätt därav beror (1§). Ett sådant yrkande om tillämpning av hemlandets lag skall i princip väckas inom sex månader från dödsfallet (3§).

blir frågan, om länderna kan ena sig om en gemensam grundsyn. Efter-
som kusiners arvsrätt avskaffats i alla länderna utom Norge, kan det
tyckas som om den norska linjen inte gärna kan läggas till grund för lag-
harmonisering. Som förhoppningsvis skall framgå av det följande, och
som aktualiseras redan genom de nämnda synpunkterna från den norska
debatten, är sakfrågan dock ganska komplicerad.

I lagberedningens betänkande med förslag till lag om arv m.m. (SOU
1925:43) återgavs statistik för den beloppsmässiga fördelningen av av-
lidna personers kvarlåtenskap på olika kategorier av arvingar under åren
1919 och 1920. Kusiners arvsrätt tycks för dessa år ha omfattat på sin
höjd en halv procent av summabeloppen för respektive år. Andelstalen för
kusinernas föräldrar, dvs. arvlåtarens farbröder, fastrar, mostrar och mor-
bröder, var ungefär hälften så stor. Till arvlåtarens far- och morföräldrar
utgick ännu mycket mindre i arv; det rörde sig om promille av de totala
kvarlåtenskaperna.⁷ Även om fördelningen av kvarlåtenskaper i dag kan
se något annorlunda ut, kan man lugnt anta att arv ytterligt sällan tillfal-
ler en avlidna persons far- eller morföräldrar eller syskon till den dödes
föräldrar. Man kan dock inte bortse från förekomsten av sådana fall,
t.ex. efter trafikolyckor, då först föräldrarna till ett barn och därefter bar-
net självt avlider och arvet efter barnet tillfaller någon i tredje arvs-
klassen. I sammanhanget kan noteras en upplysning från Finland av innebörd att
under år 1993 endast en promille av alla kvarlåtenskaper fördelades mel-
lan arvingar i tredje arvsklassen.⁸

Frågan om kusiners arvsrätt lämpar sig väl för argumentationsanalys,
bland annat därför att så många olika synpunkter anfördes av lagbered-
ningen. Tanken på nordisk lagharmonisering medför en extra stimulans
för uppmärksammande av den rättspolitiska frågan. I den bok om nor-
disk successionsrätt, som skrivits av Peter Lødrup, har det bl.a. betonats
att hela tredje arvsklassen har särskilt liten praktisk betydelse om kusiner
utesluts från arv.⁹

En rättspolitisk diskussion av kusiners arvsrätt kan inte isoleras från
de allmänna skälen för arvsrätt för arvingar i olika parentel. Ur denna
synpunkt präglades lagberedningens nämnda betänkande (SOU 1925:43)

⁷ Omdömena i texten bygger på tabellen i SOU 1925:43 s. 100.

⁸ Jag tackar professor Urpo Kangas, Helsingfors, för den statistiska upplysningen som
kommer från hans bok "Perinnöt ja testamentit", Helsinki 1996, s. 104.

⁹ Jfr not 4 ovan.

av ett rikt innehåll och en hög ambitionsnivå. Betänkandet innehåller en ingående rättsjämförande undersökning av arvsrättens historiska utveckling, av olika teoribildningar om arvsrättens grund och lämpliga avgränsning – med Bentham, 1734–1832, som en föregångare till moderna ekonomiska analyser – och ett stort antal tilläggsargument som verkar ha kommit från lagberedningen själv. I det följande skall jag söka sortera bland argumenten för att finna vad som har större eller mindre övertygelsekraft angående arvsrätten för kusiner.

Det måste naturligtvis också uppmärksammas att människor numera vanligtvis har ett färre antal kusiner än som var fallet under förra delen av 1900-talet. Det är det främsta *nyttillkomna* skälet för en eventuell omprövning av den arvsrättsliga regleringen. Samtidigt skall av det följande framgå att lagberedningens resonemang knappast var invändningsfria ur principiell synpunkt, även om avskaffandet av kusiners arvsrätt lät sig motiveras.

Omläggningen av det arvsrättsliga systemet genom 1928 års arvslag

Innan framställningen går vidare bör, i klarhetens intresse, erinras om innebörden av den sedan 1928 gällande arvsordningen, som 1958 fördes över till den nya Ärvdabalken. Den *första* arvsklassen utgörs av arvlåtarens barn och deras avkomlingar, den *andra* består av föräldrar, syskon och syskons avkomlingar, den *tredje* – som redan berörts – av far- och morföräldrar och deras barn, dvs. arvlåtarens farbröder, fastrar, morbröder och mostrar. Därefter dras gränsen eftersom dessas barn – kusinerna – uteslutits från arv. Här gäller alltså inte den s.k. istadarätt (avkomlingsrätt att träda i avliden arvinges ställe) som utan begränsning gäller i första och andra arvsklassen.

När det gäller första och andra arvsklassen gällde samma regler redan före 1928 års lagstiftning. Det var redan då fråga om ett, som lagberedningen uttryckte saken, "ett med representationsrätt förenat parentelsystem". Därutöver var emellertid arvsrätten obegränsad för övriga släktingar, vilka bildade den tredje och sista arvsklassen. Det var nu inte längre fråga om ett parentelsystem med representationsrätt utan om "en gradual beräkning, enligt vilken rätten till arv i första hand blir beroende av närheten i led med arvlåtaren". Efter en redogörelse för de tillämpliga principerna, vilka enligt lagberedningens beskrivning inte verkar helt lättbe-

gripliga för en nutida läsare, fortsatte beredningen med att konkretisera rättsläget:

I enlighet härmed ärva, om skyldeman tillhörande första eller andra parentelen ej finnes, främst far- och morföräldrar (andra led), därefter farbror, faster, morbror och moster (tredje led), därefter arvlåtarens förfäder i tredje led, därefter kusiner (fjärde led) o.s.v. Representationsrätt förekommer icke.¹⁰

Den sista meningen berörde en särdeles betydelsefull sak, nämligen att, om någon arvinge avlidit (t.ex. någon nämnd person i "tredje led"), arvet inte gick till hans eller hennes avkomlingar utan att den lediga lotten ökade andelarna för övriga arvsberättigade inom samma led. Rättsläget var alltså härvidlag ett annat än när det gäller arvingar i första och andra arvsklassen. Kusiner hade visserligen arvsrätt, men eftersom det inte gällde någon istadarätt, kunde en kusin, vars arvsberättigade förälder, t.ex. en farbror, redan avlidit, inte få något arv så länge det fanns någon levande farbror eller faster till arvlåtaren.

Efterlevande make fick först 1920 rätt till arv enligt särskilda regler, som inte behöver dras in i en rättsteknisk diskussion av kusiners arvsrätt, men som i praktiken ytterligare minskat den praktiska betydelsen av arvsrätten för personer inom den tredje arvsklassen. Fanns det enbart arvingar i tredje arvsklassen, tog den efterlevande maken hela kvarlåtenskapen enligt de då nyinförda reglerna. Rättsläget har förblivit detsamma på grundval av den nya konstruktionen av efterlevande makens arvsrätt ("fri förfoganderätt" i vissa fall) som infördes 1928. Den först avlidne makens arvingar i tredje arvsklassen har med andra ord aldrig någon rätt till efter- arv efter sin släkting, när den efterlevande maken avlidit.

Arvsrättens gränser enligt lagberedningens betänkande 1925

I lagberedningens utförliga framställning underströks den allmänna synpunkten att arvsrätten (och för den delen kanske än mera testamentsrätten) kan ses som ett utflöde av den privata äganderätten och som en stimulans för en arvlätare att skaffa sig tillgångar. Främst antogs arvsrätten kunna främja sambandet mellan olika generationer inom en familj. En person har ofta sin familj att tacka sin uppfostran och utbildning lik-

¹⁰ SOU 1925:43 s. 62.

som för ett begynnelsekapital i livet. Det vore då naturligt att hans kvarlåtenskap fick övergå till hans släkt i följande generationer.¹¹ Den reformering av arvsrätten som beredningen förberedde borde emellertid "från arvsrätt utesluta sådana skyldemän, vilka i förhållande till arvlåtaren regelmässigt kunna antagas sakna den ekonomiska och sociala samhörighet, som är arvsrättens grund".¹²

De närmare resonemangen för prövning av gränserna för arvsrätten kan enklast återges från regeringens proposition (prop. 1928:17) till riksdagen, eftersom lagberedningens omfattande utläggningar – ibland så synpunktsrika att det är svårt att väga värdet av olika argument – i propositionen sammanfattas på ett utmärkt sätt. Inledningsvis torde det enligt propositionen "helt allmänt kunna sägas att den (dvs. gränsen för arvsrätten, min anm.) bör dragas så, att ej en allmänare reaktion mot begränsningen uppstår genom upprättande av testamenten till förmån för de uteslutna arvingarna".¹³ En så hård insnävning av arvsrätten vore naturligtvis inte bra.

I fråga om första arvsklassen ansågs arvsrätten enligt propositionen så självklar att det blott konstaterades: "Att arvsrätt bör tillkomma *bröstarvingar* är otvivelaktigt."¹⁴

Med tanke på andra arvsklassen ansågs även *föräldrars och syskons* arvsrätt vila "på säker grund". För föräldrarnas arvsrätt framhölls bl.a. att de gjort insatser för ett barns uppfostran och underhåll, liksom att deras arvsrätt kunde betyda "endast, att de återfå egendom, som omedelbart kommit från dem". Också syskonens arvsrätt härleddes till "samhörigheten inom familjen, grundad under uppväxten i det gemensamma hemmet". En rad delargument tillfogades, bl.a. att det vid arvskifte efter en förälder kunde hända att ett av flera syskon fick överta en gård på billiga villkor. För den händelse att detta syskon avlider, vore det enligt beredningen stötande om inte egendomen skulle tillfalla de övriga syskonen utan gå till det allmänna.

I fråga om *syskons avkomlingar*, vilka också ingår i andra arvsklassen, anfördes att den samhörighet som vanligen finns mellan syskon vanligen också är för handen i förhållandet mellan ett syskon, som själv saknar

¹¹ SOU 1925:43 s. 104.

¹² SOU 1925:43 s. 109.

¹³ Se till detta citat liksom vad som i övrigt nu skall återges från regeringens förslag prop. 1928:17 s. 54 f.

¹⁴ Prop. 1928:17 s. 54.

bröstarvingar, och hans *syskons avkomlingar*. Även om arvlåtaren och arvingen i regel inte haft gemensamt hem "kan förhållandet mellan dem i viss mån jämföras med förhållandet mellan föräldrar och barn, särskilt då avkomlingen (dvs. syskonbarnet, min anm.) vid tidig ålder blivit föräldralös". "De starka skälen för bröstarvingars arvsrätt hava alltså här en viss motsvarighet."

Det är först när man kommer till *den tredje parentelen*, som, enligt det fortsatta resonemanget, "tvekan uppkommer" om det finns en sådan samhörighet som uppbär arvsrätten. Vad först angår *far- och morföräldrar* skulle det dock i de sällsynta fall, då ett arvfall till dem kan bli aktuellt, "för visso uppfattas såsom stötande, i fall kvarlåtenskapen (barnbarnets, min anm.), som kanske kommit från dem skulle tillfalla det allmänna".

Mera tveksamt ansågs det vara om arvsrätt bör tillkomma *föräldrars syskon* (farbror, faster, morbror, moster). Man hänvisade emellertid till sådana fall då arvlåtaren, som inte har föräldrar i livet, uppfostrats hos exempelvis en farbror; då "gälla till förmån för farbroderns arvsrätt i viss mån de skäl, som anförts för föräldrars arvsrätt. Och då arvlåtaren avlidit i tidig ålder, kan arvsrätten efter honom i vissa fall framstå som ett naturligt komplement till syskonarvsrätten."¹⁵

I lagberedningens framställning fanns dock ytterligare ett argument till stöd för arvsrätt för farbror, faster, morbror och moster. Det framhölls att en sådan person kanske tidigare fått för ett billigt pris från sina föräldrar (alltså arvlåtaren far- eller morföräldrar) utlösa en fastighet med försteg före sina syskon. "Med hänsyn särskilt till uppfattningen hos den jordbesittande befolkningen synas sistnämnda skyldemän icke böra uteslutas ur arvsordningen."¹⁶

Varför avskaffades kusiners rätt att ärva?

Därmed är vi framme vid frågan om kusiners arvsrätt. Om den frågan anfördes följande i 1928 års proposition till riksdagen:

"Visserligen består samhörighet ofta mellan kusiner under uppväxtåren, men den torde sedan de nått myndig ålder regelmässigt ej kunna anses vara nog stark att bära upp en legal arvsrätt. Arvfall till kusiner förekommer vanligen blott vid dödsfall i sådan ålder, då de gemensamma ascendenterna dött

¹⁵ Prop. 1928:17 s. 55.

¹⁶ SOU 1925:43 s. 112 f.

bort. I den mån samhörighet mellan kusiner i äldre år förekommer, är testamentet den naturliga successionsformen. Denna utvisar nämligen, att då kusiner äro närmaste arvingar från dem borttestamenteras ända intill 80 % av sammanlagda kvarlåtenskapssumman. Mot kusinarvsrätten talar vidare, att den leder till resultat, som ur ekonomisk synpunkt måste betraktas som mindre önskeliga. Då kusinkretsen ofta är stor och det i dessa fall, då testamente ej föreligger, vanligen är fråga om små kvarlåtenskaper, kommer nämligen arvet att splittras i smådelar."¹⁷

Lagberedningen hade i sitt betänkande anfört många ytterligare synpunkter, som förtjänar begrundande även om de inte återgavs i propositionen. Enligt beredningen kunde avskärandet av kusiner från arvsrätt visserligen anses innefatta en viss godtycklighet "från parentelprincipens ståndpunkt". Om nämligen arvsordningen upphör efter farbror, faster, morbror och moster "medför detta en kumulering av arvet hos den eller de efterlevande av dem, medan, om någon av dem avlidit, hans barn, som äro arvlåtarens kusiner, ej få någon del av arvet."¹⁸

Beredningen fortsatte emellertid omedelbart med att fränkänna den citerade meningens betydelse, eftersom, vilket påpekats ovan, parentelprincipen inte tillämpades för den tredje arvsklassen enligt de regler som då gällde. Visserligen kunde en kusin få ärva, men detta gällde dock aldrig om det fanns något kvarvarande syskon till kusinens förälder (dvs. arvlåtarens farbror, faster, morbror eller moster). Rättsläget skulle sålunda på just denna punkt förbli oförändrat. Lagberedningen tillade att "parentelprincipen icke är en grund ur vilken rättsatser oberoende av deras ändamålsenlighet kunna härledas, utan en i nyare tid uppställd teoretisk regel för vinnande av viss följriktighet i arvsordningen".¹⁹

Av viss betydelse för bortskärandet av arvsrätten för kusiner var vidare de resonemang som ledde fram till inrättandet av Allmänna arvsfonden genom 1928 års lagstiftning. Lagberedningen diskuterade bl.a. om staten borde ha ett direkt arvsanspråk. Tanken avvisades dock med hänvisning till att arvsbeskattningen var det medel som kunde användas för att ge staten en andel i kvarlåtenskaperna, särskilt de av större omfattning. I stället inrättades Allmänna arvsfonden som mottagare av äldre s.k. danarv, som tillföll staten när arvingar saknades. Förmögnare arvlåtare förutsattes i allmänhet komma att upprätta testamente. Arvsrättens begräns-

¹⁷ Prop. 1928:17 s. 56.

¹⁸ SOU 1925:43 s. 113.

¹⁹ SOU 1925:43 s. 113.

ning antogs främst komma att drabba sådana avlägsna släktingar till den döde, vilka själva befinner sig i små omständigheter.

Sambandet mellan arvsrättens begränsning och inrättande av Allmänna arvsfonden kommer bl.a. till uttryck i följande synpunkt i lagberedningens betänkande: "Då från social synpunkt de små arvens främsta ändamål torde vara att bereda bidrag till det uppväxande släktets underhåll och uppfostran och då de medel, varom här är fråga, alltid härröra från personer, som saknat egna barn, synes intet ändamål för fonden vara närmare än åtgärder till förmån för ensamstående fattiga barn, vilka samhället måste omhändertaga".²⁰ Sambandet uttrycks kanske ännu tydligare i regeringens proposition: "Att det från sådana arvlåtares synpunkt framstår såsom vida mindre stötande, om arven gå till ett ändamål, vilket för dem kunde hava tätt sig naturligt att tillgodose genom testamente, än om arven indragas till staten, förefaller uppenbart."²¹

Den nya lagen om allmänna arvsfonden fick en utformning som harmonierade med de återgivna synpunkterna. Enligt lagens 1 § skulle de medel som tillföll fonden "utan sammanblandning med andra medel" utgöra "en särskild fond för främjande av barns och ungdoms vård och fostran".

Analys av de olika skälen för avskaffandet av kusiners arvsrätt

Som framgått byggde borttagandet av kusiners arvsrätt på argument av olika slag, låt vara att den centrala tanken var den förmodade avsaknaden av en närmare social eller ekonomisk gemenskap mellan kusiner i allmänhet.

Som redovisats ovan utgick lagberedningen liksom regeringen från att en hård begränsning av kretsen av arvingar kunde frammana ett stort antal testamenten till förmån för de uteslutna släktingarna. Detta är säkert en riktig grundtanke; leker man exempelvis med tanken att arvsrätten skulle behållas enbart för första arvsklassen, dvs. en arvlåtares avkomlingar, finge man naturligtvis räkna med många testamenten av barnlösa personer till förmån för föräldrar, syskon och syskonbarn. Däremot kan man

²⁰ SOU 1925:43 s. 117.

²¹ Prop. 1928:17 s. 67.

knappast dra någon slutsats av det omvända förhållandet, dvs. att det förekommer endast få testamenten till förmån för en viss kategori av släktingar. En sådan iakttagelse kan knappast vara ett skäl för att dessa släktingars arvsrätt lika gärna kan avskaffas.

Det verkar dock som om man i förarbetena till arvslagen kanske gjorde ett motsatsslut från den första iakttagelsen angående verkan av en mycket långtgående begränsning av kretsen av arvingar. I varje fall framhölls det, som också framgått ovan, att – då kusiner var närmaste arvingar enligt gällande rätt – intill 80 procent av den sammanlagda kvarlåtenskapssumman borttestamenterades till andra. Resonemanget om avsaknaden eller förekomsten av testamenten tycks visserligen bygga på den riktiga tanken att arvsrätten bör avgränsas med ledning av bl.a. arvlåtares typiska önskemål i förhållande till olika kategorier av släktingar. Man bör emellertid inte fästa särskilt stor vikt vid eventuell testamentspraxis till nackdel för kusiner. Det kan naturligtvis för de flesta människor finnas angelägnare mottagare av deras kvarlåtenskap än kusiner. Testamenten av motsvarande innehåll har däremot inget bevisvärde i fråga om en avlidens persons inställning till sina kusiner (eller för den delen andra släktingar i vilken arvsklass som helst), när något testamente inte upprättats.

Alldeles särskilt saknar det argumentationsvärde för frågan om arvsrättens gränser, att en arvlåtare *kan* upprätta testamente för att gynna en släkting utan arvsrätt. Visst, testamente kan alltid upprättas. Diskussionen gäller dock inte detta förhållande utan arvsrättens utformning, när något testamente inte föreligger. På liknande sätt innebar uttalanden i lagförarbetena, att förordnanden i testamente var den "naturliga formen" för gynnande av kusiner, att man förutsatte vad som skulle bevisas. Den relevanta frågan är en annan: *bör* kvarlåtenskapen tillfalla kusiner eller Allmänna arvsfonden, alternativt staten? Från möjligheten att upprätta testamente bör man på det hela taget kunna bortse vid en diskussion av vad som är den lämpligaste arvsregeln; utgångspunkten är ju att den skall tillämpas bara om det inte finns något testamente.

Tyngdpunkten i lagberedningens resonemang om kusiner låg ändå i rent arvsrättsliga synpunkter. Den grundläggande synpunkten, att social eller ekonomisk gemenskap vanligen inte antogs finnas mellan kusiner, kompletterades med iakttagelsen att det ofta fanns så många kusiner, att kvarlåtenskapens fördelning bland dem kunde innebära en långtgående splittring av redan begränsade kvarlåtenskaper; dessutom kunde det vara svårt att uppspara alla kusiner, eftersom Sverige på den tiden var ett emigrationsland.

Lagberedningens genomgång av skälen för och emot arvsrätten för släktingar i de olika arvsklasserna är i sig intressant. Ur rättssystematisk synpunkt är det dock något egendomligt att resonemanget inriktades på om olika grupper av släktingar borde uteslutas från arvsrätt, även när det var fråga om släktingar vilkas arvsrätt inte satts ifråga och som befann sig så att säga mitt i arvsordningen. Detta gällde exempelvis arvsrätten för en arvlåtares syskon liksom för syskons avkomlingar, dvs. redan på tal om andra arvsklassen. Som lagberedningen själv påpekade (jfr ovan), utgör parentelsystemet endast ett medel för "vinnande av en viss följdriktighet i arvsordningen". Parentelsystemet säger ingenting om arvsrättens gränser. Ändå diskuterade lagberedningen gränsdragningsfrågan parentel för parentel.

För min del menar jag att en annan tankemodell har bättre förutsättningar att beskriva hur kretsen av arvingar bör avgränsas för att tillgodose ett gott ändamål för arvsrätten. Frågan om arvsrättens gränser kan på ett naturligare sätt än vad lagberedningen gjorde ställas med tanke på vilken totalgrupp av släktingar som alls bör kunna ärva. I fråga om arvsrättens gränser innebär den ordning, som infördes 1928, i realiteten att man sätter samhörigheten inom en familjekrets bestående av far- och morföräldrar och deras avkomlingar i centrum. Man kan tänka sig andra kulturmönster där arvsrätten utsträcks till alla dem som hör samman genom ytterligare ett tidigare släktled, men för moderna förhållanden i de nordiska länderna är den tanken främmande.

Särskilt central är visserligen arvsrätten för avkomlingar till en avliden person, dvs. vad som regleras i första arvsklassen. Men tanken på familjen som en enhet, bestående av far och morföräldrar men inte längre tillbaka, innebär att man håller dörren öppen för "bakarv", dvs. att far och mor liksom far- och morföräldrar kan ärva sina avkomlingar inom ramen för andra och tredje arvsklassen. Vidare kan personer inom den andra och tredje arvsklassen också ha rätt till "sidoarv", som när någon tar arv efter ett syskon.

Arvsrättens ändamål kan med ledning i mitt resonemang sägas vara att tillgodose den sociala och ekonomiska gemenskap som typiskt sett antas finnas inom den berörda familjekretsen utgående från far- och morföräldrar. Den tredje arvsklassen handlar visserligen om "bakarv" och "sidoarv" som aktualiseras mycket sällan. Ibland kan den dock få betydelse som uttryck för att de berörda personerna ingår i den familjegemenskap över ett par generationer som kan motivera arvsrätt mellan alla dem som hör till kretsen. Ur principiell och rättssystematisk synpunkt är det,

som frågan om arvsrättens gränser presenterats här, svårt att se skäl till ett uteslutande av kusiner från arvsrätt.

Det finns emellertid en annan svaghet i lagberedningens resonemang och dess effekter för frågan om kusiners arvsrätt. Beredningen nämnde över huvud taget inte existensen av den s.k. *istadarätten* – en avkomlings rätt att få träda i en avliden arvinges ställe – som en allmän princip av stor betydelse. Principen aktualiserades dock genom vissa exempel (jfr ovan), som när beredningen illustrerade lämpligheten av att arv bör kunna tillfalla ett syskons avkomlingar, om ett syskon har avlidit, liksom en farbror eller faster till arvlåtaren, när hans farfar eller farmor inte finns i livet.

Istadarätten innebär en utjämning mellan olika grenar inom familjen, eftersom det inte spelar någon roll i vilken ordning arvingar avlider. Om ett barn avlider, tar hans avkomlingar hans del, om ett syskon avlider, tar efterlevande syskonbarn motsvarande arvsandel etc. En ordning, som innebär att t.ex. att arvlåtarens syskonbarn inte får träda i stället för ett avlidet syskon, skulle medföra oacceptabla slump effekter. Om arvlåtaren som närmaste släktingar har en bror och en syster, både med egna barn, vore det naturligtvis otillfredsställande om arvlåtarens kvarlåtenskap slutligen hamnar hos endera kretsen av syskonbarn, beroende på om antingen arvlåtarens bror eller hans syster har avlidit före honom. Denna otillfredsställande effekt är särskilt påfallande såvida en arvlåtarens kvarlåtenskap härstammar från egendom, som han i sin tur ärvt, och som därför kan sägas ha representerat ett gemensamt intresse för alla tänkbara arvingar.

När istadarätten inom den tredje arvsklassen begränsas till farbröder, fastrar, morbröder och mostrar (när far- och morföräldrar är döda) kan detta medföra slump effekter av just det nämnda slaget för olika kusiner, beroende på vems förälder som kan ha avlidit före arvlåtaren. Principiellt är detta en olycklig effekt.²² Denna berördes visserligen av lagberedningen som uttryck för en viss godtycklighet (jfr ovan). Beredningen avvisade dock denna betänklighet med hänvisning till att kusiner *enligt dåvarande rätt* visserligen hade arvsrätt, men att kusiner aldrig fick ärva om arvlåtaren hade något syskon i livet. Enligt min mening borde dock inte existensen av ett äldre rättsläge hindra en omläggning, såvida man finner goda skäl för en ändring.

²² Som berörts ovan vid not 4 har synpunkten betonats i Norge.

Det som jag nu anfört talar i och för sig för att kusiner, ja t.o.m. kusiners avkomlingar borde ha arvsrätt, eftersom de hör till den familjegrupp som utgår från far- och morföräldrar till en avliden person. Emellertid kan lagstiftaren dock inte bortse från mera praktiska överväganden. På 1920-talet var det naturliga iakttagelser att en arvlätare ofta hade så många kusiner att en arvsrätt för dem kunde leda till obetydliga arvsandelar, liksom att det kunde vara besvärligt att lokalisera åtskilliga kusiner på grund av utvandringen till Amerika. Just dessa förhållanden kunde naturligtvis också motivera den centrala tanken, att det vanligtvis inte råder en så nära social eller ekonomisk gemenskap mellan kusiner att arvsrätt bör gälla dem emellan.

De ändrade demografiska och sociala förhållandena

I dag är den demografiska och sociala situationen i de nordiska länderna, liksom på andra håll i västvärlden, annorlunda än för 80 år sedan. Då var det inte ovanligt med syskonkretsar om 6–10 personer; antalet kusiner på en arvlätares fäderne- eller mödernesida kunde som en konsekvens uppgå till 20–30 personer. De som är födda under andra hälften av 1900-talet har sällan mera än två syskon, ofta har de bara ett eller är sina föräldrars enda barn, och kretsen av kusiner på fädernet eller mödernet begränsas till kanske 3–6 personer. En arvsrätt för kusiner behöver under sådana sociala förhållanden inte medföra någon fragmentering av kvarlåtenskaper.

Därtill kommer att nedgången i kusinantalet sannolikt medfört starkare sociala band mellan kusiner. I sammanhanget kan noteras den redan berörda synpunkt som har spelat en roll i Norge.²³ Den avgörande frågan bör inte vara om kusiner i allmänhet har en någorlunda nära social kontakt. Arvsrätten enligt tredje arvsklassen aktualiseras ju nämligen bara när en arvlätare varken har föräldrar, syskon eller syskonbarn i livet. Det är sådana arvlätares samhörighet med sina kusiner som bör vara avgörande, inte kusinrelationerna för en person som har närmare släktingar.

En viss betydelse för arvsrättens avgränsning kan det också ha vilka presumtioner som kan uppställas för olika arvlätares egna önskemål. Det skulle kunna ha intresse att undersöka i vad mån personer, som saknar närmare släktingar och som inte upprättat testamente, skulle föredra att

²³ Ovan vid not 4.

kvarlåtenskapen tillfaller Allmänna arvsfonden eller deras kusiner. Enligt 5 § lagen om Allmänna arvsfonden är fondens ändamål "att främja verksamhet av ideell karaktär till förmån för barn, ungdomar och personer med funktionshinder". Inom denna ram ges bland annat bidrag till en rad olika organisationer och verksamheter. Lagberedningens vackra tanke – att fonden skulle tillgodose ett för de flesta arvlåtare naturligt ändamål, stöd till behövande barn – har inte numera samma konkreta stöd av fondens ändamål som när den inrättades 1928.

Att det i dag föds färre barn i en familj än för hundra år sedan förstärker för övrigt tanken att arvsrätten i vår kulturella och sociala miljö kan ha ett naturligt ändamål inom ramen för en familjekrets, som utgår från far- och morföräldrar och deras avkomlingar och som ger möjlighet till "bakarv" och "sidoarv". De mindre antalet medlemmar i en sådan familjegrupp har antagligen medfört att de olika generationernas dagliga liv kan uppvisa en större gemenskap än förr i världen, något som kommer till uttryck när far- och morföräldrar numera kan spela en viktig roll som hjälpedor för att ta hand om sina barnbarn.

Slutsatser

Lagberedningens omfattande resonemang till stöd för avskaffande av kusiners arvsrätt byggde på nästan väl många olika argument. Vissa argument var knappast alls hållbara, som hänvisningarna till testamentspraxis och testamentsmöjligheterna. Andra var för kasuistiska som vid den i och för sig intressanta diskussionen av arvsrättens gränser. Samtidigt försummade beredningen att uppmärksamma den principiella betydelsen av istadarätten för åstadkommande av likabehandling av olika släktgrenar oberoende av i vilken ordning som arvingar kan ha avlidit före en arvlåtare. Kvar som skäl för avskaffandet av kusiners arvsrätt fanns emellertid det förhållandet på 1920-talet, att antalet kusiner kunde vara mycket stort. Detta gjorde både att den sociala gemenskapen mellan kusiner kunde vara svag och att det vid ett arvfall kunde vara svårt att lokalisera alla kusiner, eftersom Sverige var ett emigrationsland.

Vid en omprövning av regleringen i dag talar alltså principiella skäl för att kusiner bör ha arvsrätt eftersom de hör till en familjegrupp som utgår från far- och morföräldrar. Därtill kommer att nedgången i antalet barn i varje familj, med en än starkare nedgång av antalet kusiner, gör att gemenskapen mellan kusiner kan antas ha ökat. Särskilt gäller detta i de fall då en arvsrätt kan vara aktuell, dvs. det finns inte närmare släktingar.

De stora praktiska svårigheter som på 1920-talet talade för ett avskaffande av kusiners arvsrätt torde knappast uppkomma i framtiden, även om det än så länge kan finnas ganska stora kusinkretsar.

Arvsrätten för släktingar i tredje parentelen, dvs. för närvarande en arvlåtares far- och morföräldrar samt hans farbröder, fastrar, morbröder eller mosttrar, har en mycket begränsad praktisk betydelse. I de fall då det finns arvingar av detta slag är det en principiell svaghet att det inte gäller istadarätt för kusiner. Det blir i så fall, om en av flera arvingar inom kretsen har avlidit före arvlåtaren, beroende på en slump var kvarlåtenskapen till sist kommer att hamna i nästa generation.

Arvsrätten för den tredje arvsklassen skulle få en något större praktisk betydelse om kusiner fick arvsrätt. Ett alternativ vore möjligtvis att avskaffa rätten till arv över huvud taget för den tredje arvsklassen. Som tidigare utvecklats utgör emellertid en avgränsning av arvsrätten med ledning av den personkrets som utgår från generationen av far- och morföräldrar naturlig i vår kulturmiljö för att arvsrätten skall kunna fylla ett naturligt ändamål inom en familjekrets vars medlemmar typiskt sett har en social gemenskap och ibland också ekonomiska tillgångar med ett gemensamt ursprung, som kan ha intresse för alla personer inom kretsen. Att arvfall sällan inträffar till förmån för någon i den tredje arvsklassen är inte något skäl för ett avskaffande av denna arvsklass, eftersom den har principiella skäl för sig. I stället är det önskvärt att den rättstekniska utformningen av regelsystemet görs så konsekvent och rättvist som möjligt.

Allt vägt och mätt tycks det finnas goda, principiella argument för återinförande av en arvsrätt för kusiner. Att för följdriktningens skull medta även kusinbarn inom kretsen skulle väl dock vara att gå onödigt långt. Ett arv i motsatt riktning – från kusinbarn till kusiner – skulle för övrigt leda arvslinjen tillbaka fyra generationer, innan den får så att säga gå neråt igen. Det verkar sväromotiverat.

Det måste dock medges att den här genomförda analysen inte är tillräcklig för ett slutligt ställningstagande. Det behöver också undersökas i vad mån som ett återinförande av arvsrätt för kusiner skulle medföra praktiska svårigheter att klarlägga släktförhållandena efter en arvlåtare. I vår tid, med effektiva datoriserade metoder för folkbokföring, behöver kanske inte släktutredningarna bereda större problem i de flesta fall.

Som redan betonats har frågan om nordisk lagharmonisering också ett egenvärde. Frågan är man i de andra nordiska länderna – liksom för den delen i Sverige – alls är villig att så allsidigt som möjligt analysera frågan om kusiners arvsrätt.